



Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2022)

Burak ARMAĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim
Çeçen Üniversitesi
barmagan@agri.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0002-6966-9656>

Efendi-Köle Diyalektiği Bağlamında Orhan Kemal'in *Eskici ve Oğulları* Eseri

*Orhan Kemal's Eskici ve Oğulları Work in The Context of
Master-Slave Dialectic*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 31.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 03.12.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Atıf/Citation

Armağan, B. (2022). Efendi-Köle Diyalektiği Bağlamında Orhan Kemal'in *Eskici ve Oğulları* Eseri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (4), 1325-1337. <https://doi.org/10.34083/akaded.1196867>

Armağan, B. (2022). Orhan Kemal's *Eskici ve Oğulları* Work in The Context of Master-Slave Dialectic. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (4), 1325-1337. <https://doi.org/10.34083/akaded.1196867>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

*Bu çalışma, [Creative Commons Atıf 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Öz

Kişilere statü inşasının zorunluluğunu hissettiren modern hayatın var olmayı içsel yeterlilik yanında dışsal unsurların kabulüyle de ilişkilendirmesi, bireyleşebilme sürecini gerçekleştirme arzusu taşıyanlar için başkalarının da onanan bir kimliği edinme gereksinimi doğurur. Geleneksel anlayışın geçerliliğini yitirmeye başladığı bu düzen içerisinde güç dengelerinin değişip maddiyatın fiziksel üstünlüğün yerini alması, dışarı tarafından kabul göreceği yeni kimliğin maddi otorite olmasını beraberinde getirir. Ulaşılmak istenen nihai konumda sermaye göstergelerine sahipliğin bulunması, mitik mirasın modern dönemdeki iki statüsünü ekonomi cephesiyle ortaya çıkarır: Efendi-Köle. Hegel'in toplumsal düzlemdeki konumların belirlenmesi ve sonrasındaki dönüşümü savaş, üstünlük/yenilgi yaşama, bağımlılaştırma/özgürleşme süreçleri üzerinden tanımladığı Efendi-Köle diyalektiği Marksist tutumla birleştirildiğinde, konum ayrımlarının iktisadi etkisinden bahsedilebilir. Toplumsal yaşamda kapital işleyişin yarattığı çözülme halkalarını görünürleştiren bu etki, özellikle 1950'li yıllardaki Türk romanının ana malzemesini oluşturup Orhan Kemal tarafından da ele alınır. Yazar 1958'de tefrika edilip 1962'de basılan *Eskici ve Oğulları* romanında, kapitalizmin kıskacında geleneksel iş ilişkilerini yitirmek üzere olan bir ailenin tutunma mücadelesini ekonomik boyut doğrultusunda anlatırken kişilerin iktidar kurma/ bireyleşme/ Efendileşme heveslerini de gösterir. Bu çalışmada Orhan Kemal'in *Eskici ve Oğulları* eserinde karakterlerin düşüncelerinin yön verdiği bireysel-kolektif eylem tercihlerinin statü elde etme arzusuyla ilişkisi, Efendi-Köle diyalektiği bağlamında açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eskici ve Oğulları, efendi-köle diyalektiği, statü.

Abstract

*The fact that modern life, which makes people feel the necessity of status building, associates existence with the acceptance of external factors as well as internal competence, creates the need to acquire an identity approved by others for those who desire to realize the process of individuation. In this order, where the traditional understanding has begun to lose its validity, the change of power balances and the replacement of materiality with physical superiority brings the new identity to be accepted by the outside as material authority. The possession of capital indicators in the final position desired to be achieved reveals the two statuses of the mythical heritage in the modern period on the economic front: Master and Slave. When the Master-Slave dialectic, which Hegel defines through the processes of war, supremacy/defeat, dependency/liberation, is combined with the Marxist attitude, the economic effect of positional distinctions can be mentioned. This effect, which makes visible the disintegration rings created by the functioning of capital in social life, constitutes the main material of the Turkish novel, especially in the 1950s, and is also handled by Orhan Kemal. In the novel *Eskici ve Oğulları*, serialized in 1958 and published in 1962, author depicts the struggle of a family, which is about to lose its traditional business relations in the grip of capitalism, in terms of the economic dimension, while also showing people's desire for power-*

building/individuation/Mastering. In this study, the connection between the individual and collective action preferences, which are guided by the thoughts of the characters in Orhan Kemal's novel named Eskici ve Oğulları, and the desire to achieve status will be explained in the context of the Master-Slave dialectic.

Keywords: *Eskici ve Oğulları, master-slave dialectic, status.*

Giriş: İktidar sarmalı veya efendi-köle diyalektiği

Kişiler arası ilişkilerde konum belirlemenin, güç dengesinin arkeolojisini yapan Hegel, tahakküm kurma ve tahakküm altına girme eylemlerini Efendi-Köle diyalektiği adını verdiği metaforik bir söylemle izah eder. “İki özbilinç arasındaki ilişkinin neliğinin ve nasıllığının tartışma konusu yapıldığı bu alegoride, insanın insan olma, özbilince varma, bu özbilinci nesnel hale getirme ve nihayetinde özgürlük ereğine ulaşma süreci diyalektik olarak betimlenir” (Molacı, 2020, s. 35). Buna göre bilinç sahibi bir varlık hâlindeki insan, benlik bulma arzusu ve kendini kabul ettirme gayesi çerçevesinde karşı taraf ile bir savaşa girer. Savaşın galibi Efendi, mağlubu ise Köle ismiyle tanımlanır. İlişkinin ilk aşaması olarak görülen savaş eyleminde Efendi, özbilince ulaşmak isteğiyle hayatını riske atan; Köle ise hayata tutunma çabasıyla karşı tehdide boyun eğen karakter sergiler. Bu bağlamda Efendi için kendini var etme noktasında tavır geliştirip harekete geçmiş, yok olma tehlikesini göze almış, böylelikle tahakküm kurabilmiş; Köle için de karşıdaki duruşu kabullenmiş, var olma anlamında mecburen tahakküm altına girmiş nitelemeleri yapılabilir. “Kendini diğer özbilinçlere kabul ettirmek için "ölesiye savaş" aşamasında ve yine, biyolojik varlığının ortadan kalkma olasılığı karşısında duyacağı ölüm korkusu, köleyi, kölelik durumunu kabul etmeye iten başlıca neden ol[ur] ve böylece Köle-Efendi diyalektiğinde büyük bir önem taşı[r]” (Bumin, 2010, s. 31). Savaş neticesinde Efendi'nin bağımsızlığının, Köle'nin bağımlılığının ilan edilmesi bir son değil, diyalektiğin görüntüleneceği yeni, esas sürecin başlamasını beraberinde getirir. Zira Efendi, oluşturduğu tahakküme dayalı düzen içerisinde Köleyi çalıştırmak suretiyle onun üretimine endekslı bir tüketici nesne fonksiyonu icra etmeye başlar ve bağımsızlığının sarsılarak bağımlılığa dönüştüğü nokta ortaya çıkar. Savaş mağlubu Köle ise hayatta kalabilmesinin ön koşulu olarak beliren, konumunun gereğini yerine getirdiği çalışma ile üretici güç hâline gelir. Yaşamdan kopma korkusunun yarattığı tutunma zorunluluğu ve çalışma sayesinde doğayı biçimlendirir, Efendi'nin doğa karşısındaki aciz kalan tutumuna karşılık kendisinin doğa üzerinde kurabildiği otorite, Efendi'nin pasif, Köle'nin aktif pozisyona geçmesini sağlar. Böylece Marksist terminolojideki adıyla üretken emek ortaya çıkar ve artık Efendi'nin bağımsızlığı sarsılır, Köle'nin bağımlılığı bağımsızlığa dönüşür. “Doğayı biçimlendirirken köle, öznenin nesneye olan üstünlüğünü kavrar (...) Doğayı dönüştürmesi, nesneyi tüketime hazırlaması efendinin buyruğudur. Ama, doğayı dönüştüren ve bunu nasıl başarabileceğini bilen, yalnızca köledir. Kendi davranışının uyacağı ilkeleri hiçbir doğaya başvurmaksızın oluşturmak, kendisi olmak, özbilinç olmak demektir” (Bumin, 2010, s. 44). Var olmanın var etmek ile mümkün

kılındığı bu bireyleşme mücadelesinde benlik kazanma amacıyla ivme yakalayıp kabul gören Efendi'nin iktidarının zamanla önce stabil kalıp daha sonra düşüş gösterdiği, Köle'nin ise devingen bir yapıyla sürekli yükseldiği, bağımlılık-bağımsızlık konumlarının ters yüz edildiği görülür. Bir iktidar sarmalı veya konum dönüşümü şeklinde değerlendirilebilecek, “insanın, insan olma, kendinin bilincine varma, kendinin bilincini nesnel hale getirme (başkaları için de kabul edilebilir hale getirme) ve nihayetinde, özgür bir birey olma sürecinin bir ifadesi” (Küçükalp, 2010, s. 58) hâlindeki Efendi-Köle diyalektiğinin oluşumundaki aşamalar genel çerçevede; benlik bulma arzusu - savaş - konumların belirlenişi basamaklarını takiben a)bağımsızlık - tüketim - bağımlılık, b) bağımlılık - korku ve çalışma - bağımsızlık doğrultusunda ilerler.

İnsanlık tarihi kadar geçmişe sahip üstünlük mücadelesinin kendi gerçeğini karşı tarafa kabul ettirme, dışsal unsurlarca onanma, varlığı görünür ve hâkim kılma basamakları, insanın önemini yitirip metaya kutsiyetin atfedildiği bilhassa 20. yüzyılda, maddi güç temelinde gerçekleşir. Dolayısıyla “özneyi deneyim, bilgi, güç, etik ve estetik ekseninde inşa eden kavramsal bir mekanizma” (Öksüz Güneş, 2020, s. 17) olan iktidarı ya da otoriteyi elde etmek, geleneksel ahlaki anlayışın sürdürülebilirliği, kültürel verilerin taşıyıcılığı veya fiziksel güç ile değil sermaye miktarına sahiplik ile ilişkilendirilmeye başlanır. Hâliyle çağa ayak uydurma düsturu, sanayileşmeye yeni başlayan toplumların üyeleri tarafından zorunlu görülen paraya ulaşmaya indirgenirken maddiyat, itibar nesnesi çerçevesinde değerlendirilir. Yeni ekonomik düzenle değişen sosyal yaşamda kimliklerin de dönüşüme uğraması, buna erişmek/var olmak isteyen insanların serüvenlerini açığa çıkarıp Türk romanına malzeme yapar.

Statü kazanma rüyası/efendileşemeyen köleler: *Eskici ve Oğulları*

Orhan Kemal'in ilk baskısı 1962'de yapılan *Eskici ve Oğulları* eseri, çeşitli yönlerden okunmaya müsait olduğu gibi, karakterlerin durumları, hedefleri, birbirleriyle ilişkileri bağlamında ve statü-eylem-söylem basamaklarında Efendi-Köle diyalektiğine uygun veriler barındırması bakımından önemlidir. Eserde başkışı Topal'ın aşamalı bir şekilde ağa varisliğinden proleterliğe uzanan ekonomik çöküşü ile sınıfsal düşüşü gösterilir. “Eskileri onaran başkışı, geçmişteki varlıksal boyutunu şimdi'nin onarımında yakalayamaz” (Eliuz, 2009, s. 169). Kurgusal yapı boyunca gençlik evresindeki şatafatlı hayata yeniden ulaşmak isteği duyan başkışı için ilk kırılma anı, Trablusgarp Savaşına katılmasıdır. “Savaşların yok edici durumunun yalnız iktidarlar açısından var olduğunu düşünmek, cephedeki savaşın başat unsurunu teşkil eden birey etkenini ve gerçeğini göz ardı etmektir” (Seferoğlu, 2020, s. 348). Başkışının vatan müdafaası için cepheye kurşun yiyip bacağına kaybetmesi, bundan sonra yaşayacağı tüm hayat çarpışmalarındaki yitirilerin simgesel düzlemdeki ilk verisidir. Bu bağlamda, başkışı

özelinde iki savaşın var olduğu; ilkinde maddi ikincisinde manevi kayıplar yaşadığı söylenebilir. Topal açısından Efendi-Köle diyalektiğinin, hazır verili gerçekliğe yeniden ulaşmak için duyulan arzu kanalından oluştuğu görülür. Zira Topal, ailesinin kendisine sunduğu zengin hayatı yeniden elde edebilmek için mücadele içerisindedir. Hâliyle maddi yetersizliğin getirdiği statü kaybını telafi etmek ister. Bunun için başvurduğu yollar ani hiddet, küfür, reddetmedir:

“Canı yürekten küfürler, büyük oğlunun çalıştığı fabrika işi paydos edip, oğul üç çocuğuya ortada kalıverince başladı” (Orhan Kemal, 2021, s. 20).

Kendisi savaşa katılıp kahramanca mücadele ettiği hâlde asker kaçağı şekilde mülk sahibi olup zenginleşen, onun yoksullaşmasına sebebiyet veren insanlar kişisel savaşın/kabul ettirme gerçekliğinin ilk basamağına yerleşir. Ona göre diğerleri kutsala hizmet etmemişlerdir. Düşüncesinde ürettiklerini söyleme de dökten başkışı, daha da ileriye giderek yoğun ve ağır küfürler savurmak suretiyle üstünlük durumunun kabul görmesini, Efendi konumunun pekiştirilmesini sağlamak ister. Bunu çevresindeki esnaf arkadaşlarına, özellikle Göçmen'e de uygular. Sinir harbinden nasibini alanlar arasında büyük oğlu Mehmet de vardır:

“Bundan böyle keyfince yaşamak istiyordu. Akşamları şarabını, lokmanın yağlısını gövdeye indirecek, eşiyile dostuyla yarenliği dilediği gibi sardıracaktı. Tahta bacağıyla sabahlardan akşamlara kadar didinerek çıkardığı üç beş kuruşa ortak etmek istemiyordu kimseyi. Hele büyük oğlu... Üç çocuk babası, kazık kadar herif; dünya baba ocağından ibaret değildi ya, baksındı başının çaresine!” (Orhan Kemal, 2021, s. 22).

Dükkânın çağın gerisinde kalan yapısı ve Topal'ın müşterilere karşı aksi tavırlar sergilemesi yeterli kazanç elde edilememesine neden olur. Küçük oğul “Ali'nin değişen dünyaya eklemleme çabaları sürekli olarak babasının inadı ile baskılanır” (Gülgen Börklü, 2020, s. 163). Ayrıca büyük oğul Mehmet'in fabrikadaki işinden çıkarılması neticesinde dükkâna gelerek burada çalışmaya başlaması, aile içinde bakılacak kişi sayısını dokuza çıkarır. Açık bir şekilde başkışının hedeflediği hayat standartlarına erişemeyeceğinin göstergesi olan bu durum, maddi-manevi zayıflığa da sebebiyet verecektir. Oysa Topal arkadaşlarını içki masalarında ağırlamak, iyi giyinmek, maddi refaha ulaşmak, etraf tarafından onurlandırılmak, böylece iktidarını daim kılmak istemektedir. Bunun engeli hâlinde gördüğü Mehmet'in başının çaresine bakması gerektiğini düşünüp Ali'ye ağabeyiyle konuşmasını tembihler. Kendisine müthiş bir saygıyla itaat eden büyük oğlunun dükkândan tasfiyesini isteyen Topal'a çok şiddetli bir şekilde karşı çıkan Ali, ağabeyinin durumun farkında olup ırgatlık için yazılması fikrine dâhil olur. Her iki çocuğun mevsimlik işçi statüsüne geçmek isteyişleri, iki durumu ortaya çıkarır. İlki, Efendi görünümündeki başkışının boyunduruğundan

kurtularak özerklik elde edip Efendi konumuna yükselebilmek arzularıdır. “İmtiyazlı bir canlı olan insanın özbilinç olmasının yolu arzudan geçtiğine ve özbilince içeriğini kazandıran da arzu nesnesi olduğuna göre, insanın özbilinç olması için başka bir özbilince yönelmesi, onu arzulaması zorunludur” (Molacı, 2020, s. 35). İkincisi ise, çocukların Topal’ın Efendiliğindeki hazır tüketici rolünün bağımlılıktan ileri geldiğini anlaması istekleridir:

“O da ağasıgille gitse, iki buçuk, üç de o kazansa, kazandığını ağasıgilin kazandıklarına katsa... Kışın ağasıyla kendi kontlarına açsalar eskici dükkânını... (...) Senin gibi babanın yanında bu kadar bile durmak fazla ama, oldu bir sefer. Sabahın erken saatlerinde gel, akşama kadar it gibi çalış, bir boğaz değil mi? Ben bu kadar çalıştıktan sonra kim olsa senin verdiğin ekmeği verir!” (Orhan Kemal, 2021, s. 37-58).

Babasının zulmüne sessiz kalamayan Ali’nin hem ağabeyini koruması hem de kendini gerçekleştirmek için bir sezon ırgatlık yapmaya, yani mevcut statüsünden aşağısına düşüp mevsimlik işçi statüsüne geçmeye razı olması, Efendi özbilincine erişmeyi arzulayan bir Köle’nin çalışma basamağını inşa ettiği noktadır. Babasının tek başına dükkânı yürütemeyeceğinin farkındaki Ali, Efendi’nin bağımsızlığının altında Köle’ye bağımlınının yattığının bilincindedir. Söz konusu husus Topal tarafından da bilinir. “Köle-Efendi ilişkisiyle sonuçlanan ‘kendini kabul ettirme uğruna savaş’ın sonunda, bir özbilinç için hayatın vazgeçilmezliğini anlayan tek taraf, onu kaybetme korkusu karşısında köleliği kabul eden taraf değildir. Savaştan zaferle çıkan efendi de aynı sonuca varır. Çünkü her ne kadar o, kendisinin hayatını saygınlığı elde etme uğruna harcamayı göze aldıysa da, kendisini bir özbilinç olarak kabul ettirmek için karşısındakinin hayatta kalmasının zorunlu olduğunu görerek, bu dolaylı yolla, hayatın önemini farkına varır” (Bumin, 2010, s. 32). Topal bu yüzden özellikle Ali’nin gidişini engellemek ister fakat hem onun kararlı tutumuna direnemeyişi hem de çocuklarının sermaye biriktirme planının kendi düşlediği hayata kapı arıyor oluşunun cazibesi ile yön değiştirip ırgatlığa katılmaya karar verir. Söz konusu karar, tüketimin ortaya çıkarttığı sorunları tartışan Jean Baudrillard’ın (2013) örgütlenmede varlıklar için yaşam sürdürme biçiminin mi yoksa yaşama yüklenen bireysel ya da kolektif anlamın mı baskın olduğuna yönelik yaptığı araştırmasındaki tarafın da örneğidir. Aile örgütlenmesiyle girişilecek eylem, mülk sahipliğinden yarı proleterliğe geçişi gösterse de Topal’ın hâkim rolünü, Efendiliği’nin pekiştirilmesini sağlayacaktır. Zira kolektifle biriktirecek sermaye sayesinde çocuklar kendilerince düzenledikleri ve yeniledikleri dükkânda çalışacak, babaları ise arkadaşlarıyla gönlünce eğlenebilecektir:

“Beni yalnız bırakmayın yavrum, beni de alın yanınıza. Şurda ne ömrüm kaldı? Benimki hep çenemde. Yoksa vallaha kötü insan değilim. Size zararım

dokunmaz. Birlikte sırt sırta... Düşün oğlum, dönüşte dükkâna bir sıva, bir badana, açıyoruz ısmarırçı dükkânımızı, paşa gibi” (Orhan Kemal, 2021, s. 109).

Mehmet ve Ali'nin de büyük bir memnuniyetle onadıkları bu hayal, onlara kısmî Topal'a ise sınırsız bağımsızlık verecek, hâliyle babaya Efendiliğe ulaşma imkânı sunacaktır. Alt statüye inişin Efendiliğe geçişi getirecek oluşu, iki tarafın da kazançlı çıkacağı bir hamle görünümündedir. Ancak erkekler tarafından verilen karar, yeni bir çatışma kanalını açığa çıkarır: anne ile mahalledeki kadınlar.

Mahalledeki kadınlar arasındaki iktidar mücadelesinin kutuplarını Topal'ın eşi ile Doktor'un annesi oluşturur. “Özbilinç için katlanılmaz olan, hem kendi saf kendi-içinliği hem de başkasında belirli bir nesne oluşudur. Bu çelişki karşısında özbilinç, kendisine başkası olarak görülen ve başkası tarafından da kendisine yansıtılan başkallığı gidermek için başkasının varoluş biçimini bastırma ve olumsuzlama eğilimini, yani başkasının ölümünü amaçlamayı arzular” (Molacı, 2020, s. 36). Hararetili tartışmaların yaşandığı ortamda dedikodu, Efendi-Köle ayrımlarının belirginleştirilmesi için başvurulan yollardandır. Bir oğlu doktor öbürü subay olan kadın kendini komşularından üst seviyeye yerleştirirse de çocuklarından mektup/haber alamayı diğer kadınların bu üstünlüğü kabul etmeyişine neden olur. Öbür kutbu teşkil eden Topal'ın eşi, redde ek biçimde evliliğinin ilk dönemindeki zengin yaşamın varlığını etrafına inandırmak istemesi suretiyle Efendi özbilinci imtiyazına erişme gayesi güder. Fakat o da geçmişini bilen Doktor'un annesi tarafından onanmaz. Dolayısıyla aralarında yaşanan, henüz Efendi-Köle dialektiğinin savaş aşamasıdır. Üstünlük kurma mücadelesinin kritik aşamasında, aile erkeklerinin aldığı ırgatlık kararı bulunur. “Statü kaygıları, toplumdaki konumlarını büyük çaplı sosyal ve ekonomik değişimlerin tehdit ettiği sosyal grupların özelliğidir” (Turner, 2000, s. 14). Topal'ın karısı, Efendileşme savaşı verdiği esnada statü kaybı yaşayıp komşularına, özellikle de Doktor'un annesine karşı mağlubiyetini ilan etme tehdidi barındıran bu eylem içinde yer almak istemez. Yine de tıpkı erkeklerin düşündüğü gibi, durduğu yerden değil bir adım gerileyerek daha ileriye sıçrayabileceğine ikna olur. Zira onun hedefinde mahalleliye tahakkümünü kabul ettirmenin yanında kızı Zeliha'yı zengin birisiyle evlendirebilmek de vardır. Bunun yolu ise, konak hüviyetli bir ev sahibi olmalarıdır. Böyle bir evde yaşamak herkesin ilgisini uyandıracak, damatlık için talepleri artıracak, seçim özgürlüğü sağlayacaktır. “Değişen şartlar onların sefaletle düşmesine neden olmakla kalmamış, toplumdaki itibarlarını da zayıflatmıştır. Artık insanların “saygı” duyacağı unsurlar değişmiştir; mal mülk sahibi paralı insanların itibar gördüğü bir toplum anlayışı vardır. Her ne kadar Eskici ve karısı bundan şikâyet edip dursalar da onların da insanlara itibar gösterme ölçütleri tamamen maddî imkânlar ve statüye dayanır” (Gülgen Börklü, 2020, s. 176). Dolayısıyla zengin ile evliliğin ön koşulu hâlinde düşünülen lüks mülk, Efendiliğe ilk adımın atılmasına yarayan fetiş nesnesine dönüştürülür:

“Ah yavrum! Konağımız o cazınınkinden büyük olmalı! (...) Koca konak, sıvanmış badanalananmış, pırlıl pırlıl ısmarıççı dükkânı, para desen oluk gibi akıyor. Giyim kuşam ona keza... Mallı mülklü, mallı mülklüyü bulur. Yeni bir semtte, güm güm gümüleyen kocaman konağın kızını kim almaz?” (Orhan Kemal, 2021, s. 125).

Benzer düşsel tasarılar Zeliha'nın zihnini de meşgul eder. Ancak o, zenginliğe ulaştırıcı aşamaları en başından reddeder. Emeksiz bir varoluşun peşine düşen genç kız, diyalektik içerisinde Köle'nin mutlak çalışma prensibini es geçmek ister. Geçici de olsa mevcut konumunun aşağısına gerilemek, Zeliha için travmatik bir hadisedir. Annesinin ikna ve yönlendirme gayretlerine aldırış etmez/edemez ve sürekli yola çıkışı anında mahalleliden göreceğini düşündüğü ezici bakışları duyumsar:

“Bir kenarda küskün küskün oturmakta olan Zeliha hırsından neredeyse ağlayacaktı. Allah belasını versindi kütlünün de, sırt sırta vermenin de. El âleme rezil rüsva olacaktı. Deliydi bunlar, vallahi deliydi. Karetepelî. Bu gidişin bir de dönüşü vardı. Ne yüzle? Mahallelinin, ille de doktorun anasının yüzüne nasıl bakacaklardı?” (Orhan Kemal, 2021, s. 142-143).

Genç kızlık gururu ve onuru açısından gidişe tepkiyle yaklaşan Zeliha, kendilerini götürecek kamyon evlerine geldiğinde sinir harbi ile memnuniyeti aynı anda yaşar. Sinir harbi geçirmesinin nedeni işlerin tam da kendi tasarladığı gibi olumsuzlukla seyretmesidir. Eski/yıkık/dökük bir kamyonun aileyi ve eşyalarını almak için gelmesi, bütün komşuların camlardan kendilerini kınayan, acıyan gözlerle izlemeleri, insanlara karşı rezil olma algısını gerçeğe çevirir. Bu sahne, mahallede birbirlerini küfürlerle, beddualarla anan kadınların güce erişme/güçsüz kalma savaşlarındaki düşüş onanma aşamasını teşkil ettiğinden Zeliha'nın bireysel tahribatından ziyade annesinin durumu açısından daha önemlidir:

“Merdivenin alt basamağına çöktü, başını avuçları içine alarak sesli sesli ağlamaya başladı. (...) Öfkeli bir davranışla merdiven basamağından fırladı, kanatları artlarına kadar açık sokak kapısına gitti, mahalleliye açtı ağzını yumdu gözünü: ‘Soğusun, içiniz soğusun! Kütlü devşirmeye gidiyoruz, heye. Seyrimize çıktınız değil mi? Yürek soğutuyorsunuz değil mi? Allah sizi bizden besbeter etsin inşallah, inşallah! (...) Doktorun anası memnun, gülüyordu. Baş düşmanı Topal'ın karısının söylediklerini duymamıştı” (Orhan Kemal, 2021, s. 169-173).

Artık Topal'ın karısının, Doktor'un annesi karşısındaki mağlubiyeti ilan edilmiş, Efendi-Köle safları belirlenmiştir. Onun açısından yapılacak tek bir şey kalmıştır; düştüğü konumdan çıkabilmek için var gücüyle çalışmaya katılmak: “Zehir olsa yutacaklardı. Sonu madem hayırdı, madem onları hor görenleri çatlatmak vardı

sonunda, her şeye katlanacaklar, hallerinden yüksünmeyeceklerdi" (Orhan Kemal, 2021, s. 181). Böylece Efendi özbilincine erişmenin gerektirdiği zorunlu bir aşamaya mecburen geçiş yapar. Kamyonun gelişinin Zeliha üzerinde yarattığı memnuniyet ise, ilk görüşte etkilendiği şoför yardımcısı Ünal'dan kaynaklanır. Evlilikle sonuçlanacak karşılaşmaları Zeliha'nın acısını bir nebze de olsa hafifletir.

Kütlüye gidişleriyle Elci ve Katip'in emri altında çalışanlar pozisyonuna gerileyen Topal ile ailesi, ırgatlığın tüm hükümlerine yabancıdırlar. Alaçık kurmaktan habersizliklerini Ünal yardımıyla aşsalar da kütlü toplama ırgatlığının işlerliğinde gösterdikleri esneklikleri, Elci'nin gazabına uğramalarına yol açar. İlk günden itibaren kendilerinden beklenen emek icrasının uzağında, keyfi disiplinle hareket edişleri, olayların ilerleyeceği seyirle ilgili ipucu verir niteliktedir. Teoride, kütlü ırgatlığının şartlarını; hastalıkları, yorgunlukları, sıcağı, yağmuru vd. pek çok zorluğu bilseler, tahmin etseler de son derece hazırlıksız şekilde tarlaya gittikleri için zaten yavaş süren çalışmaları iyice aksar, nihayetinde durma noktasına gelir. Aldıkları avansı da tüketip parasız ve yiyeceksiz kalan aile üyeleri, sabırsızlıkla bekledikleri Elci geldiğinde umduklarının aksine bir tavırla karşılaşır, avans karşılığı kadar bile kütlü toplayamadıklarını öğrenir, yağmur tehdidi nedeniyle diğer ırgatlar tarlaya sokulduğunda olması gereken çalışma düzenini görürler. Hâliyle burada, Hegel'in diyalektikte üzerinde durduğu "çalışma" hususunun aşılammaması söz konusudur:

"Kölenin veri olanla (ve bu anlamda kendi iç doğası ve dış doğasıyla) ilişkisi, çalışma yoluyla yapısal bir değişikliğe uğrayacaktır. Efendinin olumsuzlayıcı tek etkinliği savaş olduğu halde, köleye özgürlük ve özbilinç verecek olan etkinlik çalışmadır. Çalışma yoluyla köle, veri olan biçimiyle dış dünyanın nesnelere olumsuzlayacak, dönüştürecek ve kendi özerkliğinin bilincine varma yolunda ilerleyecektir. Başlangıçta sanki, çalışarak, köle doğaya kölelik yapıyor, efendi ise onu tüketerek, isteğini doyurarak aynı doğanın bağımlılaştırıcı yanından, köle aracılığıyla, korunuyor gibiydi. Ama, durumun aslında oldukça farklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü, efendinin tüketerek olumsuzlamaktan ibaret olan doyumunu, ardında kalıcı hiçbir şey bırakmamakta, ona belli bir haz sağlamakla birlikte, ondan başkasını ilgilendirmeyen, diğerleri tarafından kabul edilmeyen, geçici bir duygu olmaktan kurtulamamaktadır. Böylece, kendini, sadece isteyen ve isteğini kolayca doyurabilen bir ben olarak ortaya koyan efendi, ancak bir özduyguya sahip herhangi bir canlı olmanın ötesine geçememekte, kendi içindeki doğayı, veri olan gerçekliği aşarak insan olmayı tam anlamıyla başaramamaktadır. Köle ise, isteğin güdümünde değil, belli bir amaçla yapılan eylemle (çalışmayla) nesneyi dönüştürerek kendini eğitir ve doğayı biçimlendirirken kendini de biçimlendirir. Çalışma nesneyi yaratırken, bir özbilinç olarak insanı da yaratır" (Bumin, 2010, s. 42-43).

Bu nokta Hegel'in diyalektiği ile Marksist tutum birleştirildiğinde anlaşılacaktır. Hegel Köle'nin hayatta kalma korkusuyla çalışmaya yöneldiğinde bir süre sonra doğayı biçimlendirdiğini, Efendi'yi kendisine bağımlı kıldığını, böylece kendisinin Efendi'ye dönüştüğünü belirtir. Marksizmde ise mülk sahipliği ve mülksüzlük, yani sermayedarlık ve proleterlik karşıtlığı üzerinden konuya değinilerek kolektif suç çağrısı yapılır. Topal ve ailesi, esasen mülk sahibidirler ancak dönemsel işçiliğe geçişle birlikte yarı proleter hüviyette görünürler. Dolayısıyla mülksüzlük, yani proleterlik sürecini henüz yaşamadıklarından hayatta kalma korkusu taşımazlar, akabinde gerçekleştirilmesi gereken çalışma basamağını hakkıyla ilerletemezler. Zihnî arka planlarında evlerine dönüp eski işlerini sürdürebilme olanağı, dükkân güvenceleri mevcuttur: *“Elci gelsin basıp gidelim. Dükkânımızı açalım. Bakma bunların ardına düştüğüme. Benim işim beni de, seni de, avradımı, kızımı da besler. Akşam oldu mu, alırsız rakımızı, nevaletimizi, haydi eve. Bu keneflere minnet ettiğimize değmez, be!”* (Orhan Kemal, 2021, s. 273). Diğer ırgatlar ise mülksüz/proleter konumda bulduklarından yaşamlarını sürdürme endişesi duyarlar ve ellerindeki tüm imkânları çalışma yolunda seferber ederler. Doğal olarak Eskici ailesinin pasif Köle imajı çizdikleri, Efendileşme tasarılarının hayalde kaldığı görülür.

Kütlü koşullarında esas unsur fiziksel değil manevi yorgunluktur. “Maddi tükenişlerine ve iç çözümlüşlerine dur demek için umutlarını bağlayarak gittikleri kütlü toplama mekânı[nın]” (Eliuz, 2009, s. 183) zorlu şartlarına alışkın olmayan aile ruhsal tahribatlarını onaramaz, sinir harpleri yaşarlar. Topal ile Ali arasında başlayan basit bir tartışma büyür, karşılıklı reddetmelerle devam eder, Topal'ın Mehmet'e vurup şehre dönme kararı ile sonlanır. Onun kütlüye de çocuklarına da lanetler yağdırarak evine, dükkânına dönme fikrine bağlanmasında esasen gizli bir gücün desteğini hissetmesi pay sahibidir: Ünal. Aileyi evlerinden aldıkları gün, Zeliha'yı gördüğü andan itibaren yanlarından ayrılmayan Ünal, kimsesiz, iş bilir, gözü açık bir karakterdir. Topal'ın kişiliğini çözen bu genç her zaman onu memnun edecek eylemler içerisinde. Aralarında kurulan ilişki tam anlamıyla diyalektiği açık eder. Kurguya dâhil olduğu andan itibaren Ünal'ın, Zeliha'ya ulaşmayı, düzenli bir ev hayatı yaşamayı, iş sahibi olmayı hedeflediği görülür. Getirdiği erzaklarla kütlü akşamlarını keyiflendirir, aile içi ilişkilerde denge sağlar, işleyişe dair yol göstericilik yapar ve en önemlisi kendisinden bıktırmadan ihtiyaç zamanlarında ortaya çıkar. Ünal'ın gözünde konumlar baştan bellidir; kendisi Köle, Topal ise Efendi'dir. Erişmek istediği hayalleri için Topal'ın gözüne girmesi gerektiğini bildiğinden ona itaat etme yolunu seçer ve iktidarını onar. Böylelikle Topal açısından yeni bir evlat hüviyeti kazanır. Ailenin ırgatlık döneminin daha ilk zamanlarında patlak verecek kriz Ünal sayesinde ertelense de yine Ünal nedeniyle farklı bir şekilde cereyan eder. Sarhoş olduğu müddetçe olay çıkarmayan Topal, Ünal'ın getirdiği içkiler sayesinde uzun müddet sükûn hâlini koruyabilir. Bu, Ünal'ın ertelediği kriz örneklerindedir. Fakat Köle fonksiyonuyla gerçekleştirdiği çalışmalarda Topal'ın, yani Efendi'nin kendisine yönelik bağımlılığı o

kadar artar ki, çocuklarına saldırıp onları reddeden, onunla şehre dönüp işe başlama kararı alan bir Topal var edip yeni kriz çıkmasına neden olan da Ünal'dır. Elbette aile içindeki gerilim, Ünal için fırsattır. Zira tüm istediklerine kavuşabilecek, hayallerini gerçeğe dönüştürebilecek bir teklif alarak Efendileşme yoluna girer.

“Hegel'e göre özgürlük, yani insanın kendini bilip tanınması ve kendini bilip tanıyan muadillerince bilinip tanınması, kölenin çalışması sayesinde, doğa karşısında özgür olan, bu özgürlüğün sağlamış olduğu konfor nedeniyle biyolojik varlığını aşmaya yönelik herhangi bir motivasyondan yoksun bulunan ve bu nedenle de kendisiyle ilgili eksik bir bilince sahip olmakla yazgılı olan efendinin değil, efendiye boyun eğerek insanî özgürlüğün ve özerkliğin değerini efendide bilip tanıyan; başlangıçta ölüm korkusu ile kendi doğasına ve doğaya boyun eğen, fakat çalışarak doğanın ve kendini doğaya bağlayan ve efendinin kölesi haline getiren kendi doğasının efendisi haline gelen, yani efendiliğini çalışması dolayısıyla kazanan kölenin başarımı olacaktır” (Kojève, 2000, s. 98-101'den akt. Küçükalp, 2010, s. 59).

Ünal'ın, Topal'ı, karısını ve Zeliha'yı kütlüden çıkarıp evlerine getirdiği, eserin yirmi birinci bölümünde yer alan sahneler, yeni sosyal konumları belirginleştirmesi sebebiyle trajiktir. Kamyondan inen Topal'ın düşüşü, statü anlamındaki düşüşün simgesel gösterimi iken; mahalledeki tüm kadınların, özellikle Doktor'un annesinin en ön safta Topal ile karısını koltuklayarak eve sokmaları, bu esnada söylediği “*Bitmişsiniz siz*” (Orhan Kemal, 2021, s. 307) sözü, akabinde gönderdikleri ilaç ve yiyecek yardımları; kütlüye giderken hissedilen konum kaybının artık onandığının yansımalarıdır.

Son kısımda Topal'ın kütlüde kalan çocuklarını düşünüp dertlendiği görülür. Bu evrede çocuklarının hasta, bitkin, perişan şekilde şehre dönüşleri, Topal'ın varını yoğunu önlerine serip onları tedavi ettirmesini, iyileşmeleri için mücadele vermesini, masraflar için de dükkânı satmasını beraberinde getirir: “*Yazısı da bataydı, yabanı da. İyi kötü, yarı aç, yarı tok dükkânımızda her zamanki ağıdımızı ağlamak varken...*” (Orhan Kemal, 2021, s. 371). Kütlüde dükkân güvencesi olduğu için çalışma aşamasında keyfi ilerleyen Topal mülksüz kalarak üretim araç gereçlerinden yoksun bir proletere dönüşür. Hâliyle yaşamak için çalışmaktan başka çaresi bulunmadığı gerçeğiyle yüzleşir, eline aldığı örs ve çekiç ile iş aramaya koyulur. “Yaşam karşısındaki tavrı, bütün küfrüne, başkaldırısına rağmen vazgeçmeme üzerine kurulu” (Eliuz, 2009, s. 187) olup kurgu boyunca Efendileşme arzusu taşıyan ancak etkinleşemediğinden hayat karşısındaki mücadeleden mağlup ayrılan Topal'ın bitişteki hamlesi, en azından Köle konumunun pekiştirildiğinin göstergesidir.

Sonuç

Eskici ve Oğulları, kapitalizm karşısında zanaat sisteminin çöküşü, maddiyatın hükmü ile değerler dünyasının yıkılışı veya geleneksellik-modernite çatışması gibi çeşitli eksenler dâhilinde değerlendirilmeye müsaitse de esasen, tüm bunları aynı anda ilgilendiren/kapsayan husus arka planda yer alan ve karakterlerin tercihlerine yön veren üst konum/statü arzusudur. Bu durum, Hegel'in Marksizmi de yönlendiren metaforik Efendi-Köle diyalektiğindeki konum ayrımlarını görünür kılar.

Gençliğinde kendisine sunulan hazır verili gerçekliğe yeniden ulaşmak isteyen başkışı Topal'ın, yeni yaşam düzeninde ekonomik serbestlik ile var olmayı arzulayan Ali ve Mehmet'in, mahallede iktidar sağlamaya çalışan Topal'ın karısının, emeksiz zenginlik hayali kuran Zeliha'nın, düzenli ve sabit bir hayat peşindeki Ünal'ın ortak noktaları, mevcut konumlarının/Köleliğin üzerine çıkıp Efendi pozisyonuna erişebilme gayesi gütmeleridir.

Her karakterin, özgürleşme yolundaki serüvende diğeri ile etkileyen-etkilenen ilişkisi içinde olması, Hegel'in diyalektiğindeki bağımlılığın bir örneğidir. Bunun yanında ağa varisliğinden proleterliğe alçalışla statü kaybı yaşayan Topal ile mülksüzlük ve kimsesizliğini tersine çevirerek mevcut durumunu iyileştiren Ünal, diyalektiğin temelini oluşturan Köleleşen Efendileri ve Efendileşen Köleleri açığa çıkarırlar. Zeliha hariç ailenin diğer üyeleri, özbilinç sahibi olmak için giriştikleri savaş aşamasını geçemeyen ve pozisyonları Efendiliğe evrilemeyen Köle karakterlerdir. Zeliha ise, savaşa dahi girmeyi reddetmesiyle pasif bir imaj çizer. Topal'ın karısının otorite mücadelesine girdiği Doktor'un annesi, savaştan galip çıkan Efendi iken kütlüden gelen aileye yardımlarda bulunması ile yine diyalektikte onsuz var olacağını düşünmeyip Köle'ye bağımlı kalan Efendi'nin yansımaları teşkil eder.

Etik Kurul İzni Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.

Çatışma Beyanı Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Kaynaklar

- Baudrillard, J. (2013). *Tüketim toplumu*. (Hazal Deliceçaylı-Ferda Keskin Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bumin, T. (2010). *Hegel-bilinç problemi, köle-efendi diyalektiği, praxis felsefesi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Eliuz, Ü. (2009). *Orhan Kemal ve romancılığı*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gülgen Börklü, J. (2020). Orhan Kemal'in *Eskici Dükkânı*'nda toplumsal değişme ve aile. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4(3), 157-183. <https://doi.org/10.34083/akaded.741969>.
- Küçükalp, D. (2010). Efendi köle ahlâkı vs. efendi köle diyalektiği. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXIX/1, 53-63.
- Molacı, M. (2020). Efendi-köle ikiliğine ilişkin üç açıklama. *Temaşa Felsefe Dergisi*, 13, 33-46.
- Orhan Kemal (2021). *Eskici ve Oğulları*. Everest Yayınları.
- Öksüz Güneş, E. (2020). *Millî edebiyat dönemi hikâyelerinde hegemonik ilişkiler: erkeklik*. Gece Kitaplığı.
- Seferoğlu, E. (2020). Savaşın tekrarlanan gerçeğine dair örneklem: Dünyada Harp Vardı!. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4(3), 346-354. <https://doi.org/10.34083/akaded.758490>.
- Turner, B. S. (2000). *Statü*. (Kemal İnal Çev.). Doruk Yayınları.